

**O‘ZBEK ADABIY TILIDA LEKSIK O‘ZLASHMALAR VA ULARNING
O‘QITISH METODIKASI**

Al-Qodir Rashidov

*Samarqand davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti*

MAQOLA MALUMOTI

MAQOLA TARIXI:

Received: 18.12.2025

Revised: 19.12.2025

Accepted: 20.12.2025

KALIT SO‘ZLAR:

*leksik o‘zlashma, eski turkiy
til, muqobil so‘z, so‘z yasash,
adabiy til, til madaniyati,
o‘qitish metodikasi.*

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada o‘zbek adabiy tilida mavjud bo‘lgan leksik o‘zlashmalar, ularning kelib chiqish manbalari va bugungi nutq amaliyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zlashma so‘zlarga eski turkiy til asosida muqobil birliklar topish yoki yangi so‘z yasash imkoniyatlari ilmiy-nazariy va metodik jihatdan yoritiladi. Maqolada umumta‘lim maktablari va oliy ta‘lim muassasalarida leksik o‘zlashmalarni o‘qitishda amaliy yo‘naltirilgan metodlardan foydalanish, o‘quvchilarda tilga ongli munosabatni shakllantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari o‘zlashma so‘zlarni to‘liq rad etmasdan, ularni milliy til imkoniyatlari asosida muvozanatli qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Kirish

Til – jamiyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy hodisadir. Har bir milliy til tarixiy taraqqiyot jarayonida turli tillar bilan aloqaga kirishadi va bu jarayonda leksik o‘zlashmalar muhim o‘rin egallaydi. O‘zbek adabiy tili ham arab, fors-tojik, rus hamda zamonaviy davrda ingliz tili kabi manbalardan ko‘plab so‘zlarni o‘zlashtirgan. Ushbu holat tilning boyishiga xizmat qilgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda milliy leksik qatlamning chekinishiga ham sabab bo‘lmoqda²⁴.

Bugungi globallashuv sharoitida o‘zlashma so‘zlardan foydalanish tobora kuchayib, ayniqsa ilm-fan, texnika, axborot texnologiyalari sohalarida chet tillardan kirib kelgan birliklar ustunlik qilmoqda. Shu bois tilshunoslikda o‘zlashma so‘zlarga munosabat,

²⁴ Hojiyev A. — Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015. — 120–125-b.

ularning muqobillarini yaratish va amaliy nutqqa joriy etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda eski turkiy til manbalariga murojaat qilish, tarixiy-lisoniy imkoniyatlardan foydalanish muhim ilmiy vazifalardan biri sanaladi²⁵.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'zbek adabiy tilidagi leksik o'zlashmalarni tahlil qilish, ularga muqobil birliklar yaratish imkoniyatlarini ko'rsatish hamda ushbu jarayonni ta'lim jarayonida samarali o'qitish metodikasini ishlab chiqishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zbek tilidagi leksik o'zlashmalar masalasi ko'plab tilshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, E. Begmatov, B. Yo'ldoshev kabi olimlar o'zlashma so'zlarning tasnifi, ularning fonetik va semantik moslashuvi masalalariga alohida e'tibor qaratganlar. Ularning tadqiqotlarida o'zlashmalar til taraqqiyotining tabiiy hodisasi sifatida baholanadi.

Shu bilan birga, ayrim olimlar o'zlashma so'zlar ko'payishining salbiy jihatlarini ham ta'kidlaydilar. Xususan, milliy til imkoniyatlari yetarli bo'lgan hollarda chet til birliklarining ortiqcha qo'llanishi adabiy til me'yorlariga putur yetkazishi mumkinligi qayd etiladi. Eski turkiy til yodgorliklari – “Devonu lug'otit turk”, “Qutadg'u bilig”, “O'rxun-Enasoy bitiklari” til boyligi manbai sifatida muhim ahamiyat kasb etadi²⁶.

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- tavsifiy-tahliliy metod (o'zlashma so'zlarni guruhlash va izohlash);
- qiyosiy metod (o'zlashma so'zlar va ularning eski turkiy muqobillarini solishtirish);
- didaktik tahlil (o'qitish jarayonida qo'llaniladigan usullarni baholash);
- amaliy kuzatish metodi (ta'lim jarayonidagi til birliklarining qo'llanishini o'rganish).

Muhokama va natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek adabiy tilida o'zlashma so'zlar asosan ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-texnik va madaniy sohalarda faol qo'llaniladi. Biroq ularning aksariyati uchun eski turkiy til yoki hozirgi o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida muqobil variantlar yaratish mumkin. Quyidagi jadvalda ayrim o'zlashma so'zlar va ularning muqobil variantlari keltiriladi.

1-jadval.

O'zlashma so'zlar va ularning muqobil variantlari

O'zlashma so'z	Manba tili	Muqobil so'z	Asos
Informatsiya	Lotincha	Ma'lumot	Turk. “bil-”
Protsess	Lotincha	Jarayon	Forsiy-turk.

²⁵ Rahmatullayev Sh. — Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2016. — 210–225-b.

²⁶ Yo'ldoshev B. — O'zbek tilining tarixiy leksikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2012. — 60–78-b.

O'zlashma so'z	Manba tili	Muqobil so'z	Asos
Faktor	Lotincha	Omil	Turk.
Problema	Yunoncha	Muammo	Arabcha
Analiz	Yunoncha	Tahlil	Arabcha

Ta'lim jarayonida bunday muqobillikni o'rgatish o'quvchilarda tilga nisbatan ongli munosabatni shakllantiradi. Ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarda matn bilan ishlash, o'zlashma so'zlarni aniqlash va ularning muqobillarini topish topshiriqlari samarali natija beradi.

2-jadval.

O'zlashma so'zlarni o'qitish metodlari

Metod nomi	Mazmuni	Kutilayotgan natija
Qiyosiy tahlil	O'zlashma va muqobil so'zlarni solishtirish	Leksik ong rivojlanadi
Leksik transformatsiya	O'zlashma so'zni muqobil bilan almashtirish	Nutq boyiydi
Tarixiy izoh	So'z kelib chiqishini tushuntirish	Tilga qiziqish ortadi
Amaliy matn tahlili	Matndan o'zlashmalarni topish	Mustaqil fikrlash

Natijalarga ko'ra, amaliy yo'naltirilgan metodlar nazariy tushuntirishga qaraganda samaraliroq ekanini aniqlandi. O'quvchilar muqobil so'zlarni faol nutqda qo'llashga intiladilar.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o'zbek adabiy tilidagi leksik o'zlashmalar til taraqqiyotining ajralmas qismi bo'lsa-da, ularni nazoratsiz va me'yoridan ortiq qo'llash milliy til imkoniyatlarining cheklanishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli o'zlashma so'zlarga muqobil variantlar yaratish va ularni amaliy nutqqa joriy etish muhim vazifa hisoblanadi.

Eski turkiy til manbalari o'zbek tilining boy tarixiy asosga ega ekanini ko'rsatadi va muqobil so'zlar yaratishda mustahkam tayanch bo'la oladi. Ta'lim jarayonida o'zlashma so'zlarni faqat yodlash emas, balki ularni tahlil qilish, muqobilini izlash va amaliy qo'llashga o'rgatish zarur.

Shuningdek, o'qituvchi til madaniyatini shakllantiruvchi yetakchi shaxs sifatida o'quvchilarga tanqidiy fikrlash, leksik tanlov mas'uliyatini his etish ko'nikmalarini singdirishi lozim. Mazkur maqola natijalari o'zbek tili ta'limida leksik o'zlashmalarni o'qitish metodikasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev A. — Tilshunoslik terminlari izohli lug‘ati. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015. — 120–125-b.
2. Rahmatullayev Sh. — Hozirgi o‘zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2016. — 210–225-b.
3. Begmatov E. — O‘zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: Fan, 1985. — 98–115-b.
4. Yo‘ldoshev B. — O‘zbek tilining tarixiy leksikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2012. — 60–78-b.
5. Mahmud Qoshg‘ariy — Devonu lug‘otit turk. — Toshkent: Fan, 1963. — 45–60-b.